

Słowo wstępne

Oddajemy do rąk czytelników tom, składający się z referatów i komunikatów naukowych wygłoszonych na konferencji *Język i literatura czeska w interakcji*, która odbyła się jesienią roku 2005 w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Raciborzu. Należy tu przypomnieć, że chodzi już o trzecią tego rodzaju konferencję. Pierwsza odbyła się w Wałbrzychu w 2001 roku i była poświęcona *Językowi i literaturze czeskiej u schyłku XX wieku*. Druga miała miejsce w roku 2003 również w Wałbrzychu i była poświęcona tematowi *Stażność i zmienność w języku i literaturze czeskiej w XX wieku*. Wszystkie konferencje cieszyły się znacznym zainteresowaniem polskich i czeskich bohemistów, w ten sposób stworzyły możliwość systematycznej prezentacji wyników badań naukowych, dotyczących aktualnych problemów językoznawstwa i literaturoznawstwa nie tylko w ramach czeskiej bohemistyki, ale również polskiej. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w organizacji naszych spotkań naukowych biorą udział jak polscy, tak czescy naukowcy z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu i Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego.

Niniejszy tom pt. *Język i literatura czeska w interakcji* potwierdza niemałe zainteresowanie polskich i czeskich badaczy zawartą w nim problematyką, prezentuje rezultaty badań prowadzonych w różnych bohemistycznych ośrodkach akademickich, wzbogacając współczesną bohemistykę naukową o nowe inspirujące metody badawcze. Jest on także bardzo dobrym przykładem współpracy międzynarodowej polskich i czeskich lingwistów oraz literaturoznawców.

W tym miejscu należy podziękować przede wszystkim polskim kolegom za ich zdecydowany wkład w organizację konferencji, a także za przygotowanie do druku zaprezentowanych na niej referatów.

Mieczysław Balowski a Jiří Svoboda

Slovo na počátku

Sborník vědeckých studií, který předkládáme čtenářům, vznikl z referátů a diskusních příspěvků přednesených na konferenci s názvem *Český jazyk a literatura v interakci*, která se uskutečnila na jaře 2006 na Státní odborné vysoké škole v Ratiboři. Nutno připomenout, že jde již o třetí konferenci tohoto druhu: první se konala v roce 2001 s názvem *Český jazyk a literatura na sklonku 20. století* ve Wałbrzychu, druhá v roce 2003 pod názvem *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře 20. století* rovněž ve Wałbrzychu. Všechny tři konference, obě minulé i tato poslední z roku 2005, potvrzují jeden základní fakt: polští a čeští bohemisté takto prezentují úspěšně výsledky své badatelské činnosti zaměřené na aktuální jazykovědnou a literárněvědnou bohemistiku. Na těchto konferencích dochází k systematické konfrontaci badatelských výsledků nejen v rámci české bohemistiky, ale samozřejmě také polské. Organizační centrum této aktivity vytvářejí v účinné spolupráci polští a čeští badatelé ze Státní odborné vysoké školy v Ratiboři a z Filozofické fakulty Ostravské univerzity.

Současný sborník *Český jazyk a literatura v interakci* potvrzuje kontinuitu badatelského zájmu o bohemistiku, ukazuje na snahu postihnout aktuální význam vědecké bohemistiky a iniciativně rozšiřuje její interpretační o nové metodologické postupy; je velmi dobrým příkladem mezinárodní spolupráce polských a českých lingvistů a literárních vědců.

Nutno zde vyslovit dík především polským kolegům za jejich rozhodující podíl na realizaci konference a také za přípravu jejích výsledků k publikaci.

Mieczysław Balowski a Jiří Svoboda

Mieczysław BALOWSKI

Opole-Rachbůrz

Interakcja w języku

Model aktu komunikacji zakłada, że ktoś komunikuje komuś coś. Jednak wszelkie zachowania językowe oprócz informowania kogoś o świecie zawierają także informacje o rodzaju oddziaływania społecznego, ponieważ rządzą się podobnymi zasadami jak zachowania społeczne. Ludzie bowiem komunikując się za pomocą języka, w sposób nieświadomy za pomocą mowy i gestów, ale także doboru określonych środków czy typu wypowiedzi, szerzej patrz. Bachnik 1986, s. 348–350). Wypowiedź językowa więc jest zbudowana nie tylko zgodnie (i wyłącznie) z regułami systemu językowego, ale także zgodnie z wybraną przez nadawcę strategią komunikacyjną, ujętą w systemie poraż językowym.

Język ✧ Jazyk

W akcie komunikacji mamy więc do czynienia ze zjawiskiem interakcji, noszącej znamiona dialogu (czy dokładniej: dyskursu; szerzej patrz. Duszak 1998, s. 151 n.), w przypadku języka: ze zjawiskiem interakcji językowej. Jednak żaden typ wypowiedzi nie jest zdefiniowany wyłącznie regułami językowymi. Jak udowadnia Anna Duszak (1998), u podstaw lingwistycznego tekstu (a tym każdego komunikatu językowego) leży procesujący model dyskursu.

Ma on charakter strategiczny, bo w nim nie reguł wprowadza strategia, normy czy też zasady. Ma charakter kognitywny, gdyż wymaga wsparcia ze strony modeli uwzględniających doświadczenia i wiedzę poraż językową. Ma również charakter interaktywny, gdyż przedmiotem jego zainteresowań są różne wzorce ludzkich zachowań społecznych. Zdarzenia komunikacyjne traktowane są w kategoriach probabilistycznych, co wiąże się z założeniem, iż znaczenie i interpretacja w dyskursie różni się w zależności od użytkownika i kontekstu (Duszak 1998, s. 118).

W tej sytuacji nasuwa się pytanie, postawione przez S. Grabińskiego:

Czym więc są zachowania językowe: zbiorem swobodnego kreowania wypowiedzi, czy też umiarkowaną respektownością społecznych i umysłowych konwencji? (Grabiński 1997, s. 259)

Już D. Hymes (1980) zwracał uwagę na fakt, że w świadomości nadawcy tkwi nie tylko wiedza o zasadach językowego budowania wypowiedzi, ale także

Mieczysław BALOWSKI

Opole–Racibórz

Interakcja w języku

Model aktu komunikacji zakłada, że ktoś komunikuje komuś coś. Jednak wszelkie zachowania językowe oprócz informowania kogoś o świecie zawierają także informacje o rodzaju oddziaływania społecznego, ponieważ rządzą się podobnymi zasadami jak zachowania społeczne. Ludzie bowiem, komunikując się za pomocą języka, wzbogacają swój komunikat o informacje wyrażone w sposób pozajęzykowy (por. wyrażenie oceny za pomocą: mimiki, gestu, ruchu, ale także doboru określonych środków czy typu wypowiedzi; szerzej patrz: Bachtin 1986, s. 348–350). Wypowiedź językowa więc jest zbudowana nie tylko zgodnie (i wyłącznie) z regułami systemu językowego, ale także zgodnie z wybraną przez nadawcę strategią komunikacyjną, ujętą w systemie pozajęzykowym.

W akcie komunikacji mamy więc do czynienia ze zjawiskiem interakcji, noszącej znamiona dialogu (czy dokładniej: dyskursu; szerzej por. Duszak 1998, s. 15 i n.), w przypadku języka: ze zjawiskiem interakcji językowej. Jednak żaden typ wypowiedzi nie jest zdeterminowany wyłącznie regułami językowymi. Jak udowadnia Anna Duszak (1998), u podstaw lingwistyki tekstu (w tym każdego komunikatu językowego) leży procesualny model dyskursu.

Ma on charakter strategiczny, bo w miejsce reguł wprowadza strategię, normy czy też zasady. Ma charakter kognitywny, gdyż wymaga wsparcia ze strony modeli uwzględniających doświadczenie i wiedzę pozajęzykową. Ma wreszcie charakter interakcyjny, gdyż przedmiotem jego zainteresowań są także wzorce ludzkich zachowań społecznych. Zdarzenia komunikacyjne traktowane są w kategoriach probabilistycznych, co wiąże się z założeniem, iż znaczenie i interpretacja w dyskursie różnią się w zależności od użytkownika i kontekstu (Duszak 1998, s. 118).

W tej sytuacji nasuwa się pytanie, postawione przez S. Grabiasa:

Czym więc są zachowania językowe: zdolnością swobodnego kreowania wypowiedzi, czy też umiejętnością respektowania społecznych i umysłowych konieczności? (Grabias 1997, s. 259).

Już D. Hymes (1980) zwracał uwagę na fakt, że w świadomości nadawcy tkwi nie tylko wiedza o zasadach językowego budowania wypowiedzi, ale także

wiedza o sposobach dostosowywania ich do różnych sytuacji społecznych, kontekstu pozajęzykowego. Dzieje się to w sposób nieświadomy w trakcie nabywania kompetencji komunikacyjnej, która opiera się na dwu elementach: na systemie językowym – z jednej strony – i – z drugiej – na doświadczeniu życiowym. Z tego względu każdy dyskurs posiada trzy poziomy strukturalne:

- a) poziom semiotyczny (w tym językowy),
- b) poziom społeczny,
- c) poziom psychofizyczny.

Oczywiście dla nas najważniejszy jest poziom semiotyczny, w ramach którego odbywa się komunikacja językowa, dyskurs językowy, czyli taki „ciąg zachowań językowych, których postać zależy od tego, kto mówi, do kogo mówi, w jakiej sytuacji i w jakim celu” (Grabias 1997, s. 264). Dyskurs ten jest uznawany za rodzaj interakcji społecznej, dokonującej się przy pomocy języka. Bierze on pod uwagę nie tylko możliwości językowe, ale także możliwości umysłowe nadawcy i odbiorcy, które wpływają na stopień opanowania zarówno systemu językowego (jego struktury, odmian, zasad funkcjonowania itd.), jak również innych elementów dyskursu (np. konwencje, wzorce zachowań, stereotypowe formy wyrażania pozajęzykowego, posiłkujące wypowiedź językową itd.), a tym samym na kształt komunikatu i samego aktu komunikacji.

Trudno jednak pominąć dwa pozostałe poziomy, które mają znaczny wpływ na poziom semiotyczny, nabywany w tzw. procesie socjalizacji jednostki czy grup społecznych. Biorąc bowiem pod uwagę proces socjalizacji w opanowywaniu kodu językowego i jego wykorzystanie w akcie komunikacji, nie możemy pominąć faktu, że nadawca niejako bezwiednie dostosowuje swój komunikat do sytuacji komunikacyjnej, dobierając nie tylko środki językowe, ale także wybierając sposób przekazania intencji komunikatu. Widać więc w jego wypowiedzi – z jednej strony – elementy, których pojawienie warunkują umysłowe możliwości odbiorcy, ale także – z drugiej strony – elementy przywołujące inne czynniki aktu komunikacji, jak np. – w przypadku wypowiedzi publicznej – pozycja zajmowana przez nadawcę (lub odbiorcę) w społeczeństwie.

Odpowiadając na postawione powyżej pytanie o kreacyjność czy odtwórczość (odtworzenie stereotypowych komunikatów)¹ nadawcy wyrażoną w wypowiedzi, należy przywołać tzw. role społeczne, które są realizowane przez na-

¹ Nie chodzi tu o rozważania M. Bachtina (1986) na temat konwencjonalności i typowości wypowiedzi językowej. Nie kwestionujemy bowiem teorii gatunków mowy, a raczej włączamy się w nią. Podobnie należy traktować rozważania S. Grabiasa (1997), który czynnik stereotypowy w komunikacji językowej traktuje jako wyraz konwencji językowej i komunikacyjnej. Natomiast kreacjonizm w wypowiedzi dotyczy wyboru środków językowych w wyniku uwzględnienia (świadomego lub nie) czynników pozajęzykowych, wyznaczników owej interakcji społecznej.